

ПРИВАТНА ОСНОВНА ШКОЛА (1903 — 1941) И ПРИВАТНА ЖЕНСКА ГРАЂАНСКА ШКОЛА (1921 — 1941) ПРИ ЗАВОДУ Св. КРИЖА У ХЕРЦЕГ-НОВОМЕ

Да би се имао што потпунији увид у укупно ниже образовање у Херцег-Новом, у периоду после првог светског рата, потребно је укратко приказати и рад Приватне женске грађанске школе са правом јавности у Херцег-Новоме (у даљем излагању: Грађанска школа), која је отворена школске 1921/1922. године.

Међутим, потребно је најпре изиети у краћим цртама постанак и рад Приватне основне школе састава св. Крижа са правом јавности у Херцег-Новоме (у даљем тексту: Школа), која је отворена још 1903/1904. год. Из ове школе је израсла Грађанска школа, која је преузела и даље развијала њене основне карактеристике, тако да је и она дала виши допринос ширењу просвећености у Боки.

Школу је формално основала католичка организација „Сестара св. Крижа у Бакову“, а иницијатор је био которски бискуп Фрањо Ућелини, који је ревностно бринуо о повереној мисији у овој католичкој дијецези.¹

¹ Ућелини је таква историјска личност овог краја да заслужује да се о њему нешто више проговори у овом јубиларном броју зборника „Бок“, посвећеном 600-годишњици Херцег-Новог. Ућелинијево име инкорпорирано је у ове две просветне институције, затим у зграду и парк хотела „Бок“, и у низ занатских радионица, које је лично Ућелини дао саградити на простору гдје је сада самопослуга „Центропром“, а у којима се углавном и заметнула радничка класа у овом крају. Ове радионице биле су центар развоја скоро свих заната у Херцег-Новоме, као и њихове синдикалне делатности. — Фрањо Ућелини рођен је на Лопуду 1847. где је и сахрањен 1937. године. Био је активни приврженик Штросмајерових идеја о неопходности зближења Хрвата и Срба, као и његових унитаристичких концепција (уједињења црква као фактора тог зближења...), мада је све то и онда било нерешљиво, претежно због уплитања неадекватних политичких тенденција, које су Штросмајера јако заокупљале у задње доба.

Ућелини је тада посебно био заокупљен херцеговском општином, јер се почетком овог века почело интензивно досељавати становништво католичке вероисповести, нарочито на приобалном подручју од Топалског до Тиватског залива, где је Аустро-Угарска почела да нагло развија своју војну поморску базу — ратну морнарицу. Њега је посебно бринуло питање верског утицаја на патриотско васпитање женске омладине, већ од основне школе, као будућег стуба породице. Сходно тој својој преокупацији, а уз сагласност свог истомишљеника, Баковачког бискупа Ј. Штросмајера, Ућелини је лако успео да обезбеди зграду и потребан простор, као основни услов за оснивање једне такве школе, а ишло су му на руку тадашње околности. Наиме, почетком века били су на продаји повећи простори, претежно некадашњи виногради, на потезу од зграде бископа и парка, на све даље у нагибу терена према „Лазарету“, који је поодавно био пресељен унутар специјално грађених зидина у Мелинама.

У ово доба градско насеље почело се ширити и према Савини и према Топлој. Тадашњи градски „оци“ данима су нашироко дискутовали, да ли и у коју сврху да Општина купи наведену веома лепу и велику локацију на којој су били остаци турске куле некадашњег диздара Махмуда Башића, а тада власништво некад моћне латифундије (властелинства) копта Јована (Ивана) Буровића... — Међутим, Ућелини се није ни најмање двоумио: одмах је добио сво то земљиште до и око Цркве св. Антуна, те укњижио као власника католичку цркву. Тиме је дефинитивно било решено питање отварања и сменаја оне основне школе и Завода, коме је прикључена.

Нема сумње да је Ућелини био заслужни верски посленик. Но, био је и истакнути национални преталац (старији Новљани га и дан-данас помињу по патриотизму...). Први је код нас превео Дантеову „Божанствену комедију“, и то на народни десетерац, сматрајући овај прилип историје моћним фактором одржања народног интегритета наших народа у њима туђој Аустрији. Овај свој превод посветио је „Слози и љубави Хрвата и Срба, једлокрпите истојезичке браће.“ — Мало је коме познато да је Ућелини уступио Новљанима (М. Комненивићу и др.) сав терен за изградњу хотела „Бока“ (1910/12) и за парк (заиста, јединствени случај, да црква некоме уступа пекретнице!). — Историја је да Новљани (и не само они) дугују неке видне знамење Ућелинију, и то управо у овом амбијенту, где нас је највише и задужио као истакнути патриота, искрени хуманиста и просветни преталац свога доба. — Сетимо се још да је ондашње свештенство обеју вера јавно увек коректно поступало, иа и сложпо, а потајно, понекад, и конкурентно, претежно по „вишој наредби“. Међутим, не може му се спорити родољубље, макар делимично и обојено локал-патриотизмом, за који је „крива“ традиција, односно преви Боке, са свим њеним изразитим гео-историјским особеностима. — Поменимо и име Јосипа Вујовића, који је скоро пола века био каноник у Херцег-Новом (звали су га Новљани, из милоште „Дон Јозо“). Када је почетком 1941. умро, готово цело Нови га је исpratио за родни Столип, уз асистенцију шест православних и свет католичких свештеника.

Према хронологији школе, недантно бележеној у њеном летопису,² на захтев Ућелишија, Завод сестара св. Крижа у Бакову, одредио је и послао 4. IX 1903. у Херцег-Нови четири сестре „за узгој женске младежи“ (Јустину Бокун, Корнелију Кукељ, Петронију Ерић и Вишненију Креић). Ућелиши је ове учитељице сместио у стару зграду Капушина (огранак франјеваца), код св. Антуна, где је и школу отворио, а уз њу и забавиште. Програм рада школе био је као и у осталим основним школама, а подразумева се, да је био претежно обојен аспектима вере.

У првом разреду школске 1903/04. године било је свега 16 девојчица, а у забавишту 12. Следеће године било их је у школи 18 (3 православне), а у забавишту 14. Бројно стање било је скоро исто у неколико следећих година, уз незнатне варијације. Тек школске 1909/10. године било је 28 ученица, од којих 14 православних. Слично је било и у следећим годинама, до првог светског рата. Школу су редовно обилазили бискуп Ућелиши и школски надзорник из Котора, Андрија Лазаревић.

У времену од 1909. до 1912, под руководством и уз лично залагање и ванредан напор Ућелишија, саграђена је нова зграда школе, и то на рушевинама наведене куле, односно на зидинама бивше зграде Буровића.³

Одлуком надлежних власти (Школског вијећа у Котору и Министарства богоштовља и наставе у Бечу) школа је 1913/14. добила право јавности, тако да је била изједначена са осталим основним школама. Избијањем рата њен рад је био прилично

² „Летописе Приватне основне школе сестара св. Крижа с правом јавности у Херцеговини“; чува се у основној школи „Милан Вуковић“, привремено у Зеленици.

³ Буровић, пореклом Херцеговинци, иначе чувени перашки поморци, доселили су се у Херцег-Нови чим су Турци били протерани (1687), где су им Млечки дали велике поседе, чиме су обезбеђивали и своје интересе (Херцег-Нови, Савина, Тоша, Кући, Жлијеби, Камени, Требесин, Поди итд. ... тзв. „Буровина“). Млечки су далима водили крваве борбе, све док им није притекао у помоћ Јован Буровић (и други Пераштани) са 360 бораца и 16 бродова, и то углавном лукавством. Наиме, поткупио је Арбанасе, турске најамнике, који су чували источни улаз у град („Перашка врата“), склаоце злату, па су му борбе пустили у град, а он њих одвезао у Бар својим бродовљем. Како су једновремено Црногорци потукли Турке на Камени, Млечки су без много жртава освојили Херцег-Нови и протерали Турке који су били, као гусари, дозлоградили целом Средоземљу. Млечки провидур Јеролим Корнер именован је 2. XI 1687. капта Јована Буровића за гувернера града, насељавајући Пераштане по наведеним поселима (дobili су ... „2000 канапа, канап је даш оража“). Конте Јован посебно је добио наведено велико имање са кулом бившег ливдара, где се и насташио. Наполеонова војска је ову кулу западнела (1807). Буровићи су временом овде све распродали и одселили се у Трст, где су такође играли видне државничке улоге, а бавили су се и правком и поморством („Херцег-Нови“, Томо Поповић, „Бока“, Саво Накићеновић, репринт издања Одбора за прославу 600-год. Херцег-Новог и Армије Херцег-Новог, Херцег-Нови, 1982. год.).

поремећен, понајвише усељењем у њене просторије Котарског поглаварства, које је било свакуисано из Котора. Тада је у школски програм уведена и гимнастика, „да би се дјеца увјежавала у оним дужностима, што их очекују као војнике“. Тадашње школске приредбе, нарочито гимнастичке, пратиле су фанфаре, уз скупљање прилога за Црвени крст. Сваке зиме деца су морала да скупљају топло рубље за војску. Школа је обавезно учествовала у свим јавним манифестацијама, пронаганди итд. После побуне морнара у Боки, управа школе већ је смела да води децу на излете у оближња села, махом православна, па и у Савину. Школа је свечано прославила одлуку Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба у Загребу о раскиду са Аустро-Угарском и проглашењу земље слободном (19. X 1918), као и улазак ослободилачке војске (на Бела висти 12. X 1918), те проглас Уједињења СХС (1. XII 1918).

У школској 1920/21. години нагло је порастао број ученица (на 126), па је Котарско школско вијеће школу претворило у дворазредну. Први је разред имао два одсјека, а други такође, тј. у првом су биле прва и друга година, а у другом — трећа и четврта година ученица. Следећих година број ученица нагло је опао, да би стаљно варирао између 60 и 86, колико их је било и последње године, пред други светски рат. Почев од 1936. школа је примала и дечаке, тако да је постала мешовита.

То би било све из наведеног Летописа, што би имало да се прикаже као посебно збивање (као „догађај“, како у њему пише). Све остало што садржи овај Летопис, представља редован и нормалан рад школе.

Већ је речено у претходном излагању да је Приватна женска грађанска школа са правом јавности — Ућелини, при Заводу сестара св. Крива у Херцег-Новоме (у даљем излагању: Грађанска школа), настала уз описану основну школу. Могло би се рећи да је Грађанска школа „днa факти“ израсла из ове основне школе. Кад је то тако, тек ако је већ описана генеза основне школе, биће веома кратак овај приказ Грађанске школе. Он ће обухватити само неке карактеристичне моменте њеног постепеног настајања, уз неколико њених специфичности. Иначе, из самог њеног назива видљива је њена физиономија (углавном иста, као и она осталих ондашњих женских грађанских школа). Добро је одмах напоменути да је Грађанска школа имала, као и Гимназија у Србици, видних заслуга за успешно

На овој слици се виде, омах испод звоника Цркве св. Ангуна, остаци Диздареве куле, односно зидине свјештених двора Буровића, а испред њих, празно и некултивисано земљиште, и то почев од данашње такси-станице, па све до павеленог звоника (снимак нам је дао друг Стево Асистић, а настао је негде између 1906. и 1910. тј. по пролазу железничке пруге која се види на снимку, а при почетка зидања хотела „Бока“)

ниже средњошколско образовање женске омладине, без обзира што је она формално била институција католичке цркве. Као што ће се видети, примала је, поред ученица католичке вере, и православне ученице, као и Муслиманке, и све њих под истим условима (једино се морало однојено спроводити верско образовање). Често се дешавало да ученице православне вере буду у већини (на пример, непрекидно од 1931. до 1938). Та појава посебно је радовала Ућелинија, оснивача и добротвора Завода сестара св. Крижа у Херцег-Новоме, у чијем су саставу, како је већ речено, деловале и Основна и Грађанска школа.

Када је 1903. прорадила Основна школа, на молбу неких родитеља, чије су ћерке већ биле завршиле стандардну основну школу, те они желели да својој деци пруже неко више допунско образовање, — за такве ученице ускоро је отворен интернат и формирана нека врста „више приватне грађанске школе“, како је то хроника забележила у наведеном Летопису. Поред ових ученица, примале су и екстерне. Њима су углавном предавани предмети, који су иначе били прописани за сличне грађанске школе тога доба, те још: музика, ручни рад и страни језици (немачки, талијански и француски, наравно, алтернативно). Ова грађанска школа имала је годинама чисто приватни карактер, све до првих година после првог светског рата.

У наведеном Летопису Основне школе за 1920/21. годину забележено је, поред осталог, следеће:

„НАПОМЕНА: Пресвијетли прагосподиц Фрањо Ућелини, бискуп бококоторски, проматрао је рад свих наставница, а особито оних, које су поучавале прив. ученице наше школе. Много се пута пресвијетли увјерио о марном раду наставница, а са стране дјечијих родитеља неријетко је чуо најпохвалније гласове о напретку и узноју, који им дјеца стекли су у школи са св. Крижа, те управни Кр. покрајинској Влади у Сплиту молбу од 6/4 1921 број 27, којом моли да са св. Крижа у Ерцегновом смију отворити прив. жен. грађ. школу.

Кр. Покрајинска Влада у Сплиту припошћује одлуком од 21/4 1921 број 2149, да се почетком школ. год. 1921/22 дозвољава отварање споменуте школе.“

Тако је школске 1921/22. године уследило отварање првог разреда ове грађанске школе при Заводу сестара св. Крижа у Херцег-Новоме. Затим су sukcesивно отворани разред по разред, како су пристизала годишта, закључно са четвртим разредом. Првих година није се полагао завршни испит. Примењивали су се иначе сви прописи, наредбе и расписи надлежних просветних органа, као и на остале грађанске школе. Почетком сваке године утврђиван је план рада и расподела предмета. Уз извесне

повремене измене и промене, нарочито kod предвиђених алтернација, предавали су се следећи предмети: наставни језик, земљопис, повијест, вероисповести, физика, математика, природопис, краснопис, кућанство, талијански, немачки и француски језик (неки алтернативно, а неки необавезно), хемија, гимнастика, пјевање, гласовирање (необавезно), ручни рад и оглој. Разредне старешине звале су се „главарнице“.

На предлог Покрајинске владе у Силиту, Министарство просвете донело је 1922. одлуку о признању права јавности овој приватној школи (стекла је јавно-правни карактер). Осим тога, одлуком Котарског вијеша у Котору из 1923. сведожи свршеног IV разреда ове школе призната је еквивалентност сведожи свршеног IV разреда ма које средње школе, с тим што се при упису у вишу трговачку школу полаже пријемни испит (а не диференцијални). Године 1927. уведено је полагање завршног испита, и то из српскохрватског и француског језика, те из историје, географије и математике. Те прве године положили су га 23 ученице, а следећих година редом: 8, 18, 13, 19, 16, 11, 10, 14 и 12 последње године рада школе.

Почев од 1930. био је одобрен прелаз у гимназију. Ученице које су са одличним успехом завршиле Грабанску школу, могле су се уписати у Учитељску школу у Херцег-Новоме, без полагања пријемног испита; остале су га морале полагати.⁴ Оцене су биле стандардне: 5, 4, 3, 2 и 1 (одличан, врло добар, добар, довољан и недовољан, а за владање — примерно).

Према званичним књигама Грабанске школе (каталози, уписници, дневници итд.), које се чувају у Архиву Херцег-Новог, укупно бројно стање ученица у свим разредима по годинама било је, почев од школске 1921/22. године, па закључно са 1940/41. годином: 26, 35, 22, 25, 29, 39, 34, 26, 23, 46, 83, 88, 90, 71, 80, 60, 74, 55, 66 и 64.

Верски састав ученика углавном је био као и у основној школи, са наизменичном превагом (до школске 1931/32. године чешће су биле у већини католикиње, а од тада, па до школске 1937/38. године православне, да би до краја овог чешће биле у већини ученице католичке вере).

Сви државни, дворски, војни, верски и школски празници свечано су се прослављали, претежно заједно, а и са осталим школама, као и са Колом српских сестара, са којим је постојала присто хуманитарна сарадња. Приређивана су разна такмичења, изложбе, приредбе и сл. Понекад током, а редовно на

⁴ Још 1925. године отворена је Учитељска школа у Херцег-Новоме, што је било веома корисно и пожељно, посебно за ученице Грабанске школе. Мала је у акту о отпарању стајало, да је то мушка школа, већ прве године примљено је, поред 20 дечака, и 19 девојчица, па је ова учитељска школа постала мешовита (в. „Педесет година од оснивања учитељске школе у Херцег-Новоме“, Марија Црнић, зборник „Бока“, број 6—7/1975).

крају школске године, организовани су разни излети, често са научно-забавним карактером (обилазак залива и приобалних насеља, те посете војним, поморским и хидропланским командама и јединицама, као и Арсеналу, Клишима итд.). За IV разред редовно, а понекад и за III, на крају године организоване су екскурзије у веће градове и разна места по земљи, са значајнијом прошлошћу и садашњошћу.

Бројно стање ученица у Грађанској школи било је нешто мање од бројног стања Бака у Србици, што је и разумљиво, јер је прва била женска школа, а друга мшовита гимназија. Ове две школе нису имале конкурентан однос, а биле су једнако отворене за све баке (сем што је Грађанска школа била женска). Гледано са ширег аспекта, оне су се допуњавале.

Нема сумње да су Гимназија у Србини и Приватна женска грађанска школа сестара св. Крижа са правом јавности заједнички одиграле видну улогу на пољу успешног просвећивања средњошколске омладине у овом делу Босне которске, и то Србина са својим гимназијским смером, а Грађанска школа са својим вишим образовањем од основног, уз културно уздизање и васпитавање женске омладине. Грађанска школа је са правом названа „Ућелини.“

Завршавајући овај истимични осврт на Ућелинијеву бразду, коју је непрекидно и предано урезивао у ондашњу нашу прошлост, чврсто верујемо да људски „кредо“ овог заљубљеника и проповедника слоге и љубави „једнокрвие и истојезичке браће“ и дан-данас зрачи у складу са визијом Титовог социјалистичког југословенства.

S u m m a r y

THE PRIVATE ELEMENTARY SCHOOL (1903—1941) AND THE PRIVATE GIRLS' SCHOOL (1921—1941) AT THE HOLY CROSS INSTITUTE IN HERCEG-NOVI, BOTH PUBLIC

Jovan NAKIČENOVIC

The two schools, dealt with in this paper, were established thanks to the initiation and support of the Bishop of Kotor Franjo Učelini, with the consent of the Bishop of Đakovo Strossmayer. Učelini was an outstanding and zealous national worker and a man deeply devoted to the »harmony and love between the Croats and the Serbs, the brothers of the same blood and language «as he put it in the preface to his, the first with us, translation of Dante's »Divine Comedy«, done in folk decasyllable. Besides, Učelini contributed a lot to the building of the Boka Hotel that symbol of Herceg-Novı as well as to the foundation of the first workshops, in which later the trade union movement started.

In the beginning of this century Austro-Hungaria sped up the development of its navy and there was a considerable migration of the Catholic people from the other regions of the state to this town in which they had been scarce till then. These two schools played an important role in the education of the children of the newcomers, in particular the education of the girls. The Elementary School started giving basic education in 1903 and it provided the spring board for the establishment of the Girl's School in 1921. The latter as a specialized institution was a supplement to the Secondary School of the town and it was attended by the girls of all religions. It happened, due to the ratio of the religions among the population of the town, that there were more Orthodox girls at the School than the Catholic ones. Both Učelini and the local clergyman (the late Josip Vujović, called by the people of Herceg-Novı don Jozo, were pleased that it was so.